

Eindtekst thymos.

*Petra Bolhuis Theo Meereboer
Baflo, maart 2017*

1. Inleiding

We hebben de geschiedenis van thymos aan de hand van het boek van Venmans de revue laten passeren. Het is nu tijd om naar ons leven in dit tijdgewricht te kijken ten einde te bepalen hoe we thymos in het hier en nu moeten begrijpen. De razende vechtlust van Achilles is in onze tijd verworpen tot pathologisch gedrag en de slimheid van Odysseus is in de vorm die ons wordt geboden onbegrijpelijk, vooral doordat hij strijdt met fenomenen die in ons bestaan geen realiteit hebben. Ook hebben we gelezen hoe Venmans aannemelijk maakt dat de thymos is verdwenen als onderscheiden fenomeen en hebben we gezien hoe Freud in zijn beschrijving van de drijfveer voor het menselijk bestaan niet het tweespan van epithymia en thymos opnieuw op de agenda zet, maar eros aanwijst als drijfveer voor ons leven, waarbij eros een mengvorm van het oorspronkelijke tweespan is geworden. Daarmee zien we noch de thymos noch de epithymia op een onderscheiden manier terugkomen in onze psychologie.

De betekenis van Eros zien we goed in de wijze waarop deze in de mythologie tot bestaan komt.

“Bij de geboorte van Aphrodite hielden de goden een feest. Aan het eind van het feest kwam Penia (Armoede) opdagen om te bedelen. Poros (Vermogen), die dronken was van de nectar, liep de tuin van Zeus binnen en viel daar in slaap. Penia ging naast hem liggen met het doel haar armoede te verdrijven door van Poros een kind te krijgen. En zo werd zij zwanger van Eros. Volgens Diotima kan hieruit de aard en het karakter van Eros worden verklaard: verwekt op Aphrodites geboortefeest, is hij verliefd op het schone; als zoon van Penia is hij altijd arm en noodlijdend; als zoon van Poros is hij inventief en geslepen.” (Hadot, 2003, p. 56)

Hier kunnen we goed zien hoe Eros zowel epithymia als thymos in zich herbergen kan.

2. Eros, epithymia en thymos

Het overleven

De moderne psychologie gaat dus uit van eros als drijfveer voor ons doen en denken. Het idee dat er twee onderscheiden drijfveren in ons bestaan werkzaam zouden kunnen zijn is niet in het psychologisch discours opgenomen. Om helder te krijgen hoe we deze onderscheiden drijfveren in onze natuur kunnen begrijpen, moeten we onze biologie en onze evolutionaire geschiedenis nader bekijken. We zijn groepsdieren, wat betekent dat de onderlinge verschillen -blijkbaar- van belang zijn voor de overlevingskracht van de soort. Immers, wanneer een soort zich handhaaft in de natuur zijn de kenmerken van die soort toereikend voor het overleven van die soort. In de evolutie is de drang om te overleven de motor van de ontwikkelingen. Deze drang uit zich bij het groepsdier mens in twee lijnen. De ene lijn is die van het individueel overleven. Ieder individu van de menselijke soort zal moeite doen om zelf te overleven. De tweede lijn wordt gevormd door het vermogen van het individu om zich in te zetten voor de gemeenschap, uiteindelijk zelfs met opoffering van het eigen leven. Dit zijn de biologische vormen waarin epithymia en thymos zich tonen. Ook als de culturele

ontwikkeling van de mensheid al millennia oud is, zijn thymos en epithymia nog volledig gericht op het overleven van soort en individu. Pas als de landbouw en de veeteelt uitgevonden worden zien we een verandering in de rol van thymos ontstaan.

Het ontstaan van de vrije wil

Wanneer nu deze leiders van de gemeenschappen met elkaar in contact komen –iets wat in het Griekenland van rond 800 BCE plaatsvindt- ontstaat een interactie die nieuw is. Aangezien deze mannen zich niet bezig houden met werk en arbeid ontstaat een volkomen nieuwe interactie tussen hen die vrij zijn in de wijze waarop zij zich manifesteren. De levenskracht van deze mannen is niet langer gericht op de noodzaak, op werk en arbeid waarmee de epithymia kan worden bevredigd. Hiermee is de vrije wil geboren. Deze mannen met vrije wil zijn nog wel verantwoordelijk voor de veiligheid van de gemeenschap, met het gevolg dat de thymos, die de bescherming van de gemeenschap altijd al als kenmerk had, nu verbonden wordt met de vrije wil. Deze ontwikkeling brengt een nieuw probleem in de wereld. De epithymia en de thymos zijn, zolang zij binnen de grenzen van het overleven functioneren, ondergeschikt aan de omstandigheden en vullen elkaar aan. Wanneer de landbouw en de veeteelt de luxe van het overschot doen ontstaan, ontstaat ook een nieuwe arbeidsspecialisatie. Diegene die begrijpt hoe gehandeld moet worden, wanneer er moet worden gezaaid, gemaaid en geoogst, krijgt op een natuurlijke manier de leiding van zo'n boerenbedrijf. In die situatie is de leider nog altijd bepaald door de noodzaak, omdat de leiding over werk en arbeid de enige betekenis geeft aan diens bestaan. Wanneer deze leiders met elkaar in contact komen en gezamenlijke acties gaan ondernemen in de vorm van de strijd, ontstaat een nieuwe situatie. Nu zijn zij niet langer de leider van een gemeenschap, gericht op de noodzaak, maar leiders die met elkaar samen werken en daarmee verschuiven van *wat* zij zijn, de leiders van de boerderij, naar *wie* zij zijn. Ze hebben het *wat* zij zijn met elkaar gemeen; ze zijn leiders en kunnen zich alleen onderscheiden door hun persoonlijke identiteit; hun *wie*. Dan moeten deze vrije mannen de verantwoordelijkheid voor hun bestaan zelf op zich nemen. Ze worden niet langer bepaald door de noodzaak. Daarom moeten zij zichzelf beperkingen opleggen die een zinvol bestaan mogelijk maken. Hiermee ontstaat autonomie, wat letterlijk het 'jezelf de wet stellen' betekent. Autonomie is dus, in tegenstelling tot wat er vandaag de dag over gedacht wordt, niet 'doen wat je wilt', maar het is het 'jezelf grenzen opleggen in de overvloed'.

Goed, beter, best

Het ging in de klassieke wereld altijd om 'de beste' en omdat de onderscheiding tussen 'goed' en 'niet goed' zich afspeelde tussen de wereld van de mensen en de wereld van de goden kenden de mensen in deze tijd de begrippen 'goed' en 'kwaad' nog niet in de betekenis die wij daar vandaag de dag aan toekennen. De goden waren de bron van het kwaad en de mens ontdekte dat hij zich daartegen kon verweren middels zijn rationaliteit.

"De tragediedichters gaan niet zo ver, maar al vanaf Homerus bestaat de neiging om de goden af te schilderen als harteloos en zelfzuchtig in hun omgang met mensen. Dat betekent echter dat ook tragische gebeurtenissen die een gevolg zijn van goddelijke intriges soms worden veroorzaakt door domheid, luiheid en moreel tekortschieten, en niet door een mysterieuze noodzaak." (Nussbaum, 2006, p. 37)

Het innerlijk van de vrije man bestond uit 'goed, beter, best'. Wanneer er nu geen strijd geleverd hoefde te worden was er een probleem. Wat moesten zij met de vrije wil doen? In de loop van de

jaren ontstaat in de stadstaten van Griekenland, en met name in Athene, een cultuur waarin de vrije wil en de thymos worden ingezet om een nieuw soort roem en eer te verwerven. Politieke daden en filosofische denkwijzen, die het leven naar een ander, hoger niveau brachten, leverden deze nieuwe vorm van roem en eer op. Thymos ging zich als een niet gewelddadig, op een beter leven gericht menselijk gedrag manifesteren. De filosofie, gericht op eudemonia was hiermee geboren.

Het logistikon

Door de ontwikkeling van de rationaliteit wordt gaandeweg een onderscheid in innerlijke drijfveren ervaren. Het is deze gespletenheid van het eigen innerlijk die maakt dat Achilles zijn lot beweent, maar er toch niet aan kan ontkomen. Odysseus kan zijn eigen innerlijke drijfveren al onderscheiden en besluiten in te grijpen wanneer hij door de sirenen met hun gezang zal worden verleid. Hij laat zijn bemanning de oren dichtstoppen en bindt zichzelf aan de mast vast om niet op hun gezang te kunnen reageren. Hij kan met rede zijn impulsen hanteren. Dit beeld zet zich voort in het beeld van het *Logistikon* van Plato.

De wagenmenner is degene die de twee paarden van het innerlijk, die nu blijkbaar voor de denker goed te onderscheiden zijn, beteugelen. De rede is de menner, de paarden de beweging veroorzakende impulsen. De wagenmenner heeft het meest te stellen met epithymia, het onwillige paard, dat de menner afleidt van de weg die hij moet gaan. Thymos is het gedreven paard dat hoogstens ingehouden moet worden, maar dat niet afgeleid wordt van de goede weg.

Dat betekende zeker nog niet dat het geweld dat we zien in de thymos van Achilles nu is uitgebannen, maar er ontstaat een scheiding tussen de politiek, die het geweld buitensluit en de strijd die gericht is op de bescherming van de stadstaat en op de uitbreiding van haar macht. Deze scheiding tussen oorlog en politiek maakt dat er twee vormen van thymos ontstaan. De ene is gewelddadig en is uitdrukking van pure vechtlust, de andere is concurrerend en gericht op het

verwerven van betekenis voor de stadstaat op het niveau van de politiek en de filosofie. Deze gerichtheid op de filosofie en de eudemonia levert een nieuwe samenleving op.

3. Thymos en goed en kwaad

De klassieke wereld

Voor de Grieken van de klassieke periode stond de samenleving waar zij deel van uitmaakten, centraal in hun leven. De ontdekking van een volledig nieuwe manier van leven, gedragen door rationaliteit en samenwerking gaf deze mannen de ervaring dat zij zich tegenover de wereld van de goden konden stellen, omdat die onbetrouwbaar waren en niet gericht waren op het welzijn van de mensen. Vandaar dat zij zichzelf definieerden als 'goed' want zij handelden met het oog op eigen welzijn. De kiem van geweten die zich bij hen ontwikkelde kende dan ook slechts het onderscheid 'goed, beter, best' en kende nog geen 'kwaad' in het eigen handelen.

Het christendom

Pas wanneer het christendom vaste voet aan grond krijgt in het Romeinse Rijk, zien we het onderscheid 'goed' en 'kwaad' ontstaan waarbij het 'goede' voorbehouden is aan God en het 'kwaad' deel van het menselijk innerlijk gaat uitmaken. De thymos verdwijnt dan uit de horizontale relatie tussen de mensen en krijgt de verticale gestalte waarin de strijd geleverd wordt voor de almachtige God. Die gevoelens die gericht zijn op de waarden van het geloof, worden als 'goed' erkend, de overige gevoelens, gericht op epithymia, worden op zijn minst met achterdocht bekeken en eigenlijk gezien als de stem van het 'kwaad'. Nu zien we ontstaan hoe thymos gaandeweg ingekaderd wordt en bestaat onder voorwaarde van het geloof in het 'goede'. Daarbij moeten we ons wel realiseren dat het 'goed' niet alleen de zachtmoedigheid en de vrede behelst, maar wel degelijk de strijd en het geweld includeert. De legende van Koning Arthur en de ridders van de ronde tafel illustreert deze vorm van thymos.

De ridder is geen Achilles

De wereld van de ridders van de ronde tafel en de wereld van de vrije Griekse mannen in de Polis lijkt zeker in hun strijd lust grote overeenkomsten te hebben, maar de thymos is hier van karakter veranderd. Waar bij de klassieken de thymos een horizontaal karakter had en de erkenning van de andere vrije mannen van doorslaggevend belang was, is de thymos in de door het christendom bepaalde middeleeuwen verticaal van karakter geworden. Men strijd voor de almachtige God. Het is de wil van God die de mensen de plaatsen in de feodale hiërarchie geeft, zodat gehoorzaamheid aan de vorst feitelijk betekende dat men gehoorzaam was aan de wil van God. Op deze wijze was de feodale hiërarchie een directe uitdrukking van de wil van God en was gehoorzaamheid aan de meerderen, gehoorzaamheid aan de Goddelijke wil. De strijd, eigen oordelen en het eigen leven waren ondergeschikt aan die gehoorzaamheid. De ervaring van eer lag in het verlengde van deze gehoorzaamheid.

4. Thymos en de moderniteit, de wagenmenner zonder paarden

De denker

De 'moderne' tijd breekt in de 16de eeuw aan met een verandering van zowel het geloof middels de hervormingen, als van het maatschappelijk denken en doen door de nieuwe filosofieën van denkers

als Hobbes, Descartes en Locke . De strijd voor het 'goede' blijft dan wel gehandhaafd, maar in de loop van de tijd verliest de strijdwijze haar verticaal thymotisch karakter. In het denken van de mensen vindt een verandering plaats die de religieuze thymos, waarbij de strijd gevoerd wordt voor de almachtige God, niet langer serieus genomen wordt. Don Quichot is een voorbeeld van de teloorgang van deze verticale thymotische ervaring. Daarmee verandert de zelfervaring van de mensen op een ingrijpende manier. De macht verschuift van de adel, die de thymos kende, naar de 'gewone' burger, een stand die de eervolle gewelddadige strijd voor God niet kent, niet erkent, en haar eigen inspanningen in werk en arbeid projecteert. De opheffing van de schaarste wordt een nieuw religieus streven. Met name de protestante richtingen benoemen de inspanningen in werk en arbeid als middelen om God te behagen zodat de hemel wordt bereikt.

Het geweld, de oorlog, krijgt nu een ander karakter. De machtigen maken gebruik van huurlegers om hun macht te consolideren, uit te breiden of om zich te verdedigen. Het fundamentele kenmerk van de thymos, de innerlijke overtuiging van de vechtenden dat zij voor de eigen gemeenschap vechten, verdwijnt. Thymos verliest hiermee haar identiteit als innerlijke drijfveer en wat overblijft is agressie en vechtlust zonder diepere betekenis. Strijder zijn wordt een beroep.

Het nieuwe denken, gericht op de concrete werkelijkheid, erkent, geheel in overeenstemming met het christendom van die tijd, de gevoelens niet als relevant voor het goede. Daarmee blijft de *res cogitans*, de geest, over als enige kenmerk van het menselijke van de mens. De wagenmenger heeft geen paarden meer. Feitelijk gaat het denken van die tijd uit van een geest die zichzelf beweegt. Deze denkwijze blijft zo'n tweehonderd jaar bestaan, zonder dat het zelfbewegende karakter van de geest ter discussie staat.

Eros

Wanneer Sigmund Freud dan zijn analyse van de psyché publiceert, voegt hij a.h.w. weer een motor voor de geest in. Dit benoemt hij als eros. Wanneer we nu naar het nieuwe beeld kijken, zien we een wagenmenger met één enkel paard. Dit beeld heeft de psychologie voor een lange tijd bepaald. Het ideaal dat er een tijd kon komen waarin de technologie en de economie ons van alle schaarste en lijden konden bevrijden, smeedde een eenheid van epithymia en thymos.

Toen, in de periode na de tweede wereldoorlog, de schaarste in de westerse wereld min of meer opgeheven was, ontstond een gebruik van de psychologie en de economie die de eenheid van thymos en epithymia op een nieuwe manier in stand hielden. In een economisch streven naar een individueel goed leven, bedachten mensen nieuwe producten in de hoop daar zoveel van te verkopen dat zij daar voor zichzelf een goed leven aan overhielden. Om de aandacht op zo'n nieuw product te krijgen werd de reclame bedacht en zo zien we hoe de levenskracht, die de vrijheid van de epithymia voor een hele samenleving had kunnen verwerven, de thymos een nieuwe toepassing geeft. Alle levenskracht, die de kenmerken van eros toegekend heeft gekregen, richt zich in deze tijd op de epithymia en de thymos wordt, als een onderdeel van eros, steeds opnieuw teruggesluisd in een epithymische beweging. De concurrentie in wie het beste leven heeft, speelt zich af in een strijd om het hebben; alle streven naar erkenning wordt door de psychologie verwoord als een wens om te hebben en de weinige plekken waar thymos getoond en gewaardeerd wordt, zijn in de samenleving ingepast en gereguleerd. Het leger, de sport en allerlei vormen van mentale en fysieke uitdaging zijn ingeperkt en beveiligd zodat het thymotische het karakter vertoont van een getemd wild dier. De orde lijkt het te hebben gewonnen van het thymotische.

5. Thymos als onontkoombare kracht

Thymos keert terug

Toch ontkomen we vandaag de dag niet aan het idee dat er twee totaal van elkaar verschillende krachten werkzaam zijn die de geest in beweging brengen. De enorme luxe waarin de westerse wereld leeft, maakt de opsluiting van thymos in eros steeds moeilijker. De thymotische drijfveer van het willen bereiken van een bepaalde luxe ebt weg. Het gevolg daarvan is dat de samenleving aan de ene kant steeds veiliger wordt, dat de beheersstructuren zoals bijvoorbeeld de repressieve tolerantie de samenleving steeds meer bepalen, maar dat aan de andere kant een groeiend gevoel van onrust, onbehagen en onvrede het gedrag van de burgers bepaalt. Wanneer we ervan uitgaan dat de thymos een uitweg zoekt uit de benauwenis van een opsluiting, dan moeten we gaan onderzoeken en bepalen hoe we de thymos vandaag de dag kunnen herkennen. Daarnaast moeten we voor de thymos een vinden die recht doet aan de kracht van de thymos en hem tegelijkertijd deel kan laten zijn van de samenleving in haar ontwikkeling. Hierbij moeten we ons realiseren dat in de middeleeuwen de thymos niet alleen een verbinding met de vrije wil had, maar ook betekenis kreeg onder de voorwaarde van het 'goede'. Toegepast op de moderne tijd kunnen we zien dat allerlei gewelddadige situaties wel voldoen aan de kenmerken van de vechtlust, van de vrije wil en zelfs van een streven naar een bepaald soort gemeenschap, maar dat ze niet voldoen aan de voorwaarde van het 'goede'. Wij denken hierbij aan de holocaust, de *killing fields*, de Armeense kwestie en de genocide van de Hutu's en de Tutsi's en IS.

Uitsluiting en insluiting

Die kant van het menselijk bestaan heeft de filosoof Agamben tot de analyse van 'homo sacer' gebracht¹. Hij zegt dat de ontwikkeling van een samenleving altijd gepaard gaat met insluiting en uitsluiting van individuen. Wie hoort erbij en wie wordt de buitenstaander, de uitgestotene. Hij geeft een analyse die de gehele ontwikkeling van de -Westerse- cultuur betreft. De samenlevingen vanaf de vroegste tijd van de Griekse stadstaten kenden twee vormen waarin individuen geen deel van de samenleving uitmaakten. De ene vorm bestond uit het geheiligde individu. Sommigen werden 'gegeven' aan de goden. De priesters en priesteressen en de orakels van Delphi zijn hier voorbeelden van. Deze mensen maakten geen deel uit van de gemeenschap, hoewel zij er wel uit voortkwamen. Een andere vorm was de zondebok. In feite was dit het mensenoffer aan de goden. Waar de priesters en de orakels een positieve buitensluiting vertegenwoordigden, was de zondebok degene die alle zonden van de gemeenschap op zich geladen kreeg en dan werd geofferd. In beide gevallen waren dit individuen die een positieve relatie met de goden in stand moesten houden.

De andere vorm van uitsluiting betrof degenen die door de gemeenschap als bedreigend en onaangepast werden gezien. Deze individuen, die onaanvaardbaar gedrag vertoonden, die denkbeelden verkondigden die zodanig afweken van de norm van de gemeenschap, dat hun bestaan als leden van dezelfde samenleving niet langer kon worden voortgezet, werden verbannen uit de gemeenschap. Dat was toentertijd een vreselijke bestraffing die ook wel bekend was als de 'levende dood'. Het individu werd overgeleverd aan de wereld van de kwade goden en geesten en aan de vijandige natuur. Binnen de gemeenschap was een mens alleen dan een mens en een persoon door de erkenning van hun medemensen. Voor de Romeinen was '*inter hominem esse*', het 'onder de mensen zijn' volkomen synoniem met 'leven'. Zonder de gemeenschap was het leven als mens

¹ Agamben, 2012

onmogelijk en was iemand daadwerkelijk overgeleverd aan het kwaad van de werkelijkheid 'buiten'. Dit was, omdat het in die tijd ervaren werd als een overgeleverd zijn aan de kwade goden, ook een vorm van uitsluiting die onder het begrip 'sacer' viel. Wat Agamben nu stelt is dat in de vroeg-westerse samenlevingen de menservaring zich afspeelde in het domein van het politieke en niet in de sfeer van het privéleven. Vrouwen en slaven konden hun mens-zijn niet tonen, want zijn kenden de vrije wil niet. Zij waren ondergeschikt aan de noodzaak en aan de wil van de vrije mannen. Agamben benoemt de ene sfeer als 'bios' en de andere, de sfeer van de noodzaak als 'zoè'. 'Homo sacer' bevond zich in de sfeer van 'zoè', met dat verschil dat vrouwen, kinderen en slaven bezit waren van iemand en hen dat daarmee een zekere mate van bescherming toekwam. 'Homo sacer' was noch bezit van iemand, noch vrij in de zin dat hij deel uitmaakte van de gemeenschap van vrije mannen. Daardoor mocht hij door iedereen gedood worden en genoot hij geen enkele bescherming.

Wanneer we nu kijken hoe de sferen van 'bios' en 'zoè' zich in onze tijd hebben ontwikkeld, dan zien we hoe, in dezelfde tijd dat thymos en epithymia uit het denken verdwijnen, de positie van de buitengesloten mensen bepaald gaat worden door de deelname aan de nieuwe, economische samenleving. Diegenen die zich niet onderwierpen aan het arbeidsethos, die de wetten en normen van de nieuwe orde overtraden, werd het bestaansrecht als burger ontnomen. En daar zien we een fenomeen optreden dat kenmerkend is voor ons soort samenleving. De 'bios', het domein van het politieke, de sfeer waarin iemand burger is, en 'zoè', het domein van de noodzaak en dus van de economie, vallen samen en ieder individu van de gemeenschap kan tot beide sferen behoren.

Het is echter niet zo, dat ieder individu automatisch bij beide, of zelfs maar bij één van de sferen hoort. We hebben het nu over de sfeer van het burgerschap en de sfeer van de economie. Wanneer een individu naar het oordeel van de democratische gemeenschap onaanvaardbaar is als medeburger, dan kunnen hem of haar de burgerrechten worden ontnomen of onthouden. Dan mag zo iemand niet langer deelnemen aan de samenleving met al haar voordelen, zoals ziekteverzorging, uitkering, stemrecht, recht om een bankrekening te hebben enz. Deze vorm van uitsluiting kent zekere gradaties. De tbs-er is uitgesloten van de vrijheid, maar mag nog wel deelnemen aan het digitale geldverkeer; een illegaal is zozeer uitgesloten dat zelfs degene die hem of haar helpt, zelf een strafbaar zou kunnen worden².

Thymos en de complexe samenleving

Op zichzelf lijkt dit geen directe relatie met de thymos te hebben, maar in het vervolg zal duidelijk worden dat het tonen van thymotisch gedrag nu uitsluiting tot gevolg kan hebben. De rechtvaardiging voor deze krachtige vorm van uitsluiting vinden we in het feit onze vrijheid afhankelijk is geworden van het beperken van de uiting van thymos. Daarbij spelen drie factoren een rol;

- De wereld waarin we leven is zeer complex is geworden,
- De overleving en de handhaving van een welvaartspeil is afhankelijk van een goed functioneren van die complexe maatschappij,
- De samenleving als geheel heeft, anders dan in de klassieke wereld, de beschikking over een vrije wil.

² https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/33512_strafbaarstelling_illegaal

Het is dus paradoxaal genoeg de inperking van de vrijheid, de inpassing in de orde, die de vrijheid mogelijk maakt voor velen. Het is ook in deze zin dat Foucault spreekt over de vrijheid van het geproduceerde subject³. We leven in een samenleving waarin niet langer de strijd van allen tegen allen heerst, zoals Hobbes die beschreef. We leven niet meer in de *'Verelendung'* van Marx. Maar dat heeft wel opgeleverd dat we ingevoegd moeten worden in een samenleving. Uiteenlopende disciplineringsmethodieken zoals gevangenissen, scholen en postbus 51 spotjes maken ons aangepaste burgers. Maar waar blijft de thymos in dit proces?

Goede en kwade thymos

Deze geordende, complexe samenleving, waardoor de bevolking als geheel beschikt over de vrije wil, maakt het noodzakelijk dat we het handhaven van het 'goede' moeten blijven zien als een voorwaarde voor het onderscheid tussen thymos en het 'kwaad'.

De thymos komt in onze tijd tot stand doordat een individu zich afwendt van de begeerte en de impuls van het op de wereld gerichte streven gaat volgen. Daarmee breekt iemand zich los uit de eros en maakt op die wijze eros weer tot uitsluitend epithymia. Het bizarre van de situatie die hierdoor ontstaat is dat het maatschappelijk oordeel van binnen of buiten de wet geen maatstaf meer is voor een individueel oordeel over goed en kwaad. Hierin is de thymos een potentieel onmaatschappelijke kracht geworden. Ziet een individu gebeurtenissen die in zijn of haar ogen onrecht behelzen, het kwaad vertegenwoordigen of immoreel zijn, dan is het de thymos van dit individu die zich daar tegenover stelt. Dus moeten we de thymos bevrijden uit de wirwar van psychologische oordelen en vooroordelen die we in de loop van de eeuwen hebben opgebouwd. Wanneer noch de wet, noch de moraliteit ons de zekerheid kunnen geven dat we op die gronden goed en kwaad van elkaar kunnen onderscheiden, dan moeten we andere criteria hiervoor vinden en hanteren.

Sterke en zwakke waardering

We hebben in het boek van Venmans kunnen lezen hoe hij refereert aan Charles Taylor, een Canadees denker die onder meer het boek *'Bronnen van het Zelf'*⁴ heeft geschreven waarin deze een mogelijke oplossing voor ons probleem beschrijft. Hij stelt dat we oordelen over de dingen in onze werkelijkheid op basis van waarden die we tegen elkaar afwegen. Vaak zijn die afwegingen van een relatief karakter. Het één is mooier dan het ander, het is lekkerder of leuker, het is beter of sneller. Dat zijn afwegingen die er in essentie niet toe doen. Op andere ogenblikken worden we voor keuzes gesteld die van een minder relatieve aard zijn. Zulke keuzes spelen zich af tussen wat Taylor 'sterke waarden' noemt. Deze sterke waarden staan niet op zichzelf, maar zij zijn de talige uitdrukking van diep gevoelde morele waarden die evenwel niet onder woorden te brengen zijn. Taylor noemt dit 'hyperwaarden'. Deze hyperwaarden zijn van belang voor het vellen van een individueel moreel oordeel. Vaak lijken zij in overeenstemming te zijn met de morele waarden van de samenleving, maar er zijn ogenblikken, situaties en ervaringen waarin de eigen hyperwaarden en de daaraan verbonden sterke waarden niet overeenstemmen met de waarden die de samenleving ons biedt. Noch in de rechtspraak, noch in de moraliteit van de samenleving vindt ons gevoel voor waarden dan gehoor. Tegelijkertijd kan het ook nog zo zijn dat onze eigen gevoelens, ons eigen geweten of ons verstand ons op een dwaalspoor dreigen te brengen, doordat we daar informatie uit krijgen die niet

³ Foucault 1989

⁴ Taylor 2007

met onze hyperwaarden in harmonie is. Op zo'n moment is het van belang dat we een oordeel over de gegeven situatie vellen en dit oordeel moet ons naar de volgende ogenblikken dragen. Dit oordeel heeft als belangrijkste kenmerk, dat we met onszelf kunnen leven, dat we onszelf in de spiegel kunnen aankijken en vanuit de grond van ons hart kunnen zeggen dat we naar beste vermogen hebben geoordeeld.

Het oordeelsvermogen

Om dit vermogen van ons innerlijk te begrijpen moeten we teruggrijpen naar Immanuel Kant. Deze stelt dat wij niet worden gekenmerkt door 'ik denk', maar door 'ik denk te denken'. Hiermee geeft hij aan hoe wij in de loop van de eeuwen in staat zijn geworden om vanuit een meta-niveau naar ons eigen denken te kijken en daar een oordeel over te vellen. Vanuit dit 'helikopter perspectief' kunnen we oordelen over onze onderscheiden innerlijke roerselen. Of het nu gaat over ons gevoel, ons verstand, ons geweten of ons geheugen, we kunnen afwegingen maken in de verschillende waarden die door deze onderscheiden innerlijkheden worden vertegenwoordigd. Dat is wat het oordeelsvermogen is. Het kan onze levenshouding gaan bepalen als we ernaar gaan luisteren en het oordeel boven de 'normale' gedragspatronen gaan stellen.

Dit is een levenshouding die door Sloterdijk wordt omschreven als de kynische wijze van leven. Deze levenshouding maakt mensen onvoorspelbaar omdat zij vanuit de door hen gehanteerde hyperwaarden in de ogen van de niet-kynicus ongelijke oordelen vellen in ogenschijnlijk gelijke situaties die alleen voor de kynicus verschillende sterke waarden vertegenwoordigen. De normatieve gelijkheid van de democratische samenleving biedt geen ruimte aan kynisme, juist door de schijnbare grilligheid van diens gedrag.

6. Een nieuwe situering van thymos.

Ontwikkelde krachten

Thymos en Epithymia en Logos zijn in de moderne mens ontwikkelde gedifferentieerde krachten geworden. Daarbij is epithymia veelal geaccepteerd als een door mensen gedeelde drijfveer. Slechts de wet stelt grenzen aan het begeren en de wijze waarop men daar gestalte aan geeft. Thymos is daarentegen een sterk individuele aanzet tot handelen en kan dus ook vormen aannemen waarover de samenleving hard zal oordelen, tot uitsluiting toe. Het denken, het logistikon, is geen op zichzelf staande instantie meer nu we weten dat gevoelens en denken onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Daarnaast zijn zijn individuele mensen, als deelnemers aan een complexe samenleving, in zowel hun denken, hun epithymia en hun thymos verbonden met de gemeenschap.

Juist die complexiteit maakt dat we, anders dan in de tijd van Plato, dus een vierde instantie moeten onderscheiden namelijk het oordeelsvermogen. Kant introduceert dit metaniveau en maakt duidelijk dat we naar ons voelen en denken moeten en kunnen kijken. Daar zijn geen harde criteria voor, het enige argument is: kun je met jezelf leven.

Thymos, een beschrijving

We hebben een historische lijn van thymos geschetst en ook een omcirkeling gemaakt van de kenmerken en voorwaarden waaraan thymos moet voldoen. Nu is het tijd om een definitieve bepaling van thymos te maken, voor zover dat tenminste mogelijk is. Een opsomming van de kenmerken;

- **Goede en kwade thymos**

Thymos kan worden verdeeld in 'goede' thymos en 'kwade' thymos. Het Christendom heeft ons geleerd dat goed en kwaad deel uitmaken van het menselijk innerlijk en dat alle uitingen van het menselijk innerlijk daarom die beide kanten kunnen vertonen. Thymos is echter ook amoreel, in zoverre dat het zich enerzijds onttrekt aan de normen en waarden van de gemeenschap, maar anderzijds wel gelooft in de eigen thymotische ontlading. Dit laatste maakt het extra moeilijk om in het hier en nu een oordeel te vellen over het thymotische gedrag van een ander of van zichzelf. Pas in de loop van de tijd, volgend op de thymotische uiting kan duidelijk worden of de nieuwe thymotische gestalte deel van de gemeenschap zal gaan uitmaken of niet. Zo ja, dan was de thymos waardevol en positief, zo nee, dan was de thymos dan wel een uiting van het 'kwaad', dan wel irrelevant of negatief in de gemeenschap.

- **Thymos en vrije wil**

Thymos is verbonden aan de vrije wil. Bij de Grieken hebben we gezien hoe de thymos en de vrije wil zich gezamenlijk konden onttrekken aan de noodzaak en hoe ze door die omstandigheid aan elkaar geklonken zijn. Dat betekent niet dat er altijd thymos is als er vrije wil is, maar wel dat er altijd vrije wil is als er thymos is.

- **Thymos en rationaliteit**

Thymos onttrekt zich principieel aan de gevestigde orde. Thymos is creatief, revolutionair, irrationeel en impulsief. Wanneer we vragen waarom een thymotische impuls gevolgd werd krijgen we een rationele verklaring achteraf. Deze doet geen recht aan de woordloze innerlijke impuls die aan de handeling vooraf is gegaan. In die zin blijft de innerlijke overtuiging die Venmans beschrijft overeind. "De geestdriftige, thymotische persoon twijfelt niet meer, hij wéét, hij heeft zijn roeping gevonden en maakt er een heilige missie van. In die zin staat de geest van thymos tegenover de Verlichting, die een universele en methodische twijfel propageert." (Venmans, 2011, p. 100)

- **Thymos na de verlichting**

Waar de verlichting zich kenmerkt door tellen meten wegen en dus door suprematie van de wagenmenner ontstaat in het postverlichtingstijdperk een toenemende aandacht voor de stam van het onbewust, de intuïtie. De kracht van de thymos gaat voorbij aan tellen meten wegen en is in die zin irrationeel. Thymos voldoet niet aan inkadering door gemiddelden en statistieken en wordt gekenmerkt door wat Arendt de nataliteit noemt.

"Het nieuwe gebeurt altijd tegen het overweldigende getuigenis in van statistische wetten en hun waarschijnlijkheidsrekening, die voor alle praktische, alledaagse doeleinden neerkomt op zekerheid; de verschijning van het nieuwe heeft daarom altijd iets van een wonder. Het feit dat de mens in staat is tot handelen, betekent dat het onverwachte van hem kan worden verwacht, dat hij kan waarmaken wat in de hoogste mate onwaarschijnlijk is." (Arendt, 2009, blz. 163)

- **Thymos en de gemeenschap**

Thymos is gericht op de gemeenschap en op de bedreigingen van de gemeenschap. In de periode voorafgaand aan de Griekse cultuur kunnen we zien hoe de mens als groepsdier twee vormen kent waarin de levenskracht zich uit; de epithymia, de begeerte die gericht is op het overleven van het individu. Honger, dorst, jeuk en zelfverdediging zijn onder meer vormen waarin de epithymia zich toont. De andere manier waarop de levenskracht zich in het groepsdier toont is de thymos, de kracht waarmee individuen de gemeenschap verdedigen, waarmee zij de inwendige structuur krachtig

houden door een hiërarchie op basis van de sterkste in stand te houden en desnoods het eigen leven opofferen voor het behoud van de gemeenschap.

7. Thymos, de schaarste voorbij

Al met al is de thymos een kracht die moeilijk te herkennen is en die in onze, complexe en ingewikkelde samenleving bijna niet te vangen is in de betekenis voor de toekomst van de mensheid. We vinden vandaag de dag over het algemeen dat het gedrag van Nelson Mandela een positief thymotisch karakter heeft, maar we weten niet met stelligheid dat dit over een eeuw nog steeds zo gevonden wordt. Hoe zal de geschiedenis oordelen over John F. Kennedy, over Obama, Snowden, Trump of Bouterse? We weten het niet. Wanneer we naar het kenmerk van de thymos kijken dat de bescherming van de gemeenschap betreft, dan is onze tijd een tijd waarin we op een nieuwe manier moeten gaan denken over gemeenschap en verantwoordelijkheid voor die gemeenschap. We leven in een wereld die onvermijdelijk mondialiseert en we bevinden ons midden in een zoektocht hoe we onszelf gestalte moeten geven in relatie tot de onafgebroken en eindeloze informatiestroom over de werkelijkheid in al haar verschillende facetten. We hebben gezien dat de thymos in de loop van onze geschiedenis uiteen is gevallen in 'goede' en 'kwade' thymos. Omdat we opgevoed zijn in een cultuur die dit onderscheid in zich meedraagt, hebben we zelf ook onbewuste en impulsief geworden culturele waarderingen die mede bepalen wat het karakter van onze thymotische impulsen is. Daarbij hebben we dat oordeelsvermogen waarmee we stuur kunnen geven aan thymos. Zonder de toekomst te kunnen voorspellen kunnen we, wanneer we onze thymotische impulsen en ons oordeelsvermogen volgen, met zekerheid zeggen dat we in ieder geval onszelf niet hoeven te verliezen. Of en hoe onze thymos invloed op de samenleving zal uitoefenen, is een vraag die alleen door de tijd kan worden beantwoord. Wat zich ontegenzeggelijk aan ons opdringt, is thymos die na lange tijd weer tot een zelfstandig deel van onze drijfveren wil worden.

Het einddoel van de moderne tijd, de opheffing van de schaarste, is in het vizier en daarmee is het tijd dat eros zich weer in de duale gestalte van twee paarden laat kennen, terwijl de wagenmenner een coach heeft gekregen die van enige afstand leiding kan geven aan de wagenmenner met zijn paarden.

Bibliografie

- Agamben, G. (2012). *Homos Sacer, de soevereine macht en het naakte leven* (I. van der Burg Vert.). Boom/Parresia.
- Arendt, H. (2009). *De Menselijke Conditie* (C. Houwaard, Vert.). Amsterdam: Boom.
- Foucault, M. (1989). *Dicipline, Toezicht en Straf: De geboorte van de gevangenis* (vertalerscollectief). Groningen: Historische Uitgeverij Groningen.
- Hadot, P. (2003). *Filosofie als een Manier van Leven* (Z. Pennings, Vert.). Amsterdam: Ambo.
- Nussbaum, M. (2006). *De Breekbaarheid van het Goede: Geluk en ethiek in de Griekse filosofie en literatuur* (P. Adelaar, Vert.). Amsterdam: Ambo.
- Taylor, C. (2007). *Bronnen van het Zelf: De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit* (M. Stoltenkamp, Vert.). Rotterdam: Lemniscaat.
- Venmans, P. (2011). *Het Derde Deel van de Ziel: Over thymos*. Amsterdam/Antwerpen : Uitgeverij Atlas.